

ISSN 2319-5843

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education

**VISION RESEARCH
JOURNAL FOR
POLITICAL SCIENCE &
PUBLIC ADMINISTRATION**

(Refereed & Peer Reviewed Research Journal)

Year - V, Issue - IX, Vol. I (Feb. 2016 To July 2016)

Dr. Anil Chidrawar
I/C Principal
A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist. Nanded

EDITOR IN CHIEF

DR. SARJERAO SHINDE

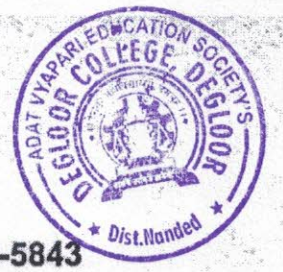
Issue - X, Vol. I

VRJFPSPA

Half yearly
Research Journal

ISSN 2319-5843

Feb. 2016 To July 2016

INDEX

Sr. No.	Title of Research Paper	Author	Page No.
1	Pandit Nehru and India's Foreign Policy	Dr. Sanjay S. Sapkal	1-7
2	अन्तर्राष्ट्रीय सम्बंधों में नयी ऊर्जा के आधार पर मोदी सरकार की विदेश नीति	डॉ. श्रीमती कल्पना वैश्य	8-12
3	अहमदनगर जिल्हयातील राजकारण एक दृष्टीक्षेप	विलास भारत बनसोडे	13-16
4	महात्मा बसवण्णा आणि लोकशाही मूल्ये	डॉ. रत्नाकर बाबूराव लक्षटे	17-23
5	पंचायतराज व्यवस्थेच्या माध्यमातून महिला विकासाची वाटचाल	अर्चना झा. पाटील	24-30
6	दुष्काळाचे अन्वयार्थ	भरत मधुकर नलगे	31-35
7	पंचायतीराज संस्था आणि राज्य सरकारचे प्रशासकीय नियंत्रण	डॉ. गोविंद यमलवाड	36-40
8	भारतीय राजकारणातील नवीन बदल	डॉ. व्ही. जे. विळेगावे	41-49
9	इंदिरा गांधी - राजकीय व प्रशासकीय वाटचाल	डॉ. डी. एम कदम	50-53
10	लोकप्रशासनात : ई - गव्हर्नन्सची भुमिका	डॉ. भाग्यश्री एल. दाणे	54-55
11	महात्मा गांधी यांचे विचार आणि भारताची राजकीय व्यवस्था	डॉ. स्मिता काशिनाथराव मरवाळीकर	56-58
12	आपत्ती व्यवस्थापन - एक विश्लेषणात्मक अभ्यास	बळवंत विष्णु घोगरे	59-64

महात्मा बसवण्णा आणि लोकशाही मूल्ये

डॉ. लक्ष्मण रत्नाकर बाबूराव
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर
ता. देगलूर जि. नांदेड

Research Paper - Political Science

महात्मा बसवेश्वर हे भारतातील दुसरे महात्मा होत ज्यांचा जन्म मध्ययुगातील दक्षिण भारतात बागेवाडी येथे इ.स. ११०५ साली झाला. बसवेश्वरांनी आपल्या ह्यातभर प्रस्थापितांची कटुता पत्कारून वैदिक व सांस्कृतीक अहिंसावादी लढा दिला. या लढ्याने पुढे फुले, शाहू, आंबेडकर या समतावादी लढयाला गती व नव परिमाण मिळाले. महात्मा बसवेश्वरांच्या विचार व कार्याचा विचार करता त्यांनी वैदिक धर्मव्यवस्थेत सुधारणा करताना सामाजिक मूल्यांचे भान सोडले नाही. त्यामुळेच समाज सुधारणेमागची त्यांची वैचारीक भूमिका व्यापक प्रश्नांचे संदर्भ घेवून येते. वैदिक समाजव्यवस्था जातीप्रथा आणि तिचे संवर्धन करणारे तत्वज्ञान व व्यवस्था यांचा त्यांनी विरोध केला. प्रस्थापितांच्या विचारव्युहाच्या उच्चाटनाची भूमिका बसवेश्वरांनी १२ व्या शतकात प्रस्थापित असूनही मांडली हे विशेष. प्रस्थापितांचे उच्चाटन करून त्याजागी त्यांनी मांडलेल्या मूल्यधिष्ठित वचन साहित्य व कार्याचा वेध घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

बसवेश्वरांनी समाजव्यवस्थेच्या परिवर्तनासाठी आपल्या वचनातून मूल्यधिष्ठित वैचारिक द्वंदाचा परित्याग केला नाही. महात्मा बसवेश्वरांच्या तत्वज्ञानात स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, नैतिकता, मानवता, सत्य, अहिंसा या तत्वांचा उल्लेख सातत्याने येतो. प्रजाप्रभुत्वाची राज्यव्यवस्था, वैदिक धर्मव्यवस्थेची चिकित्सा, लिंगायत धर्म, अनुभवमंटप, कायक वे कैलास, इष्टलिंग, दासोह, एकदेवोपासना, देहच देवालय या विविध संदर्भिय अंगाने केलेल्या वचनरूपी लिखानात स्वातंत्र्य, समता, बंधुता ही त्रिसुत्रे समान रूपात दिसून येतात. उपनयन संस्कारास विरोध करताना समाज धुरीणांसोबत केलेला युक्तिवाद, अनुभव मंटपातुन विविध विषयावर केलेले विचार मंथन, बसवेश्वरांच्या प्रेरणेने प्रेरित होवून वचन मांडणाऱ्या शरणांचे वचन साहित्य, आंतरजातीय विवाहानंतर राजा विज्जलाशी

Issue : IX, Vol. I

VRJFSPA

Half yearly
Research Journal

ISSN 2319-5843
Feb. 2016 To July 2016

केलेला संवाद तसेच बसवेश्वरांनी रचलेली वचने १,९६,००० या सर्वांतून त्यांच्या स्वातंत्र्य समात, बंधुता या लोकशाही मुल्या विषयीचे मत प्रकट होते. याचा अर्थ बसवेश्वरांनी लोकशाही मुल्यांच्या पुरस्कार जीवनाच्या एखाद्या क्षेत्रापुरता न करता संपुर्ण ह्यातभर व सामाजिक व्यवहाराच्या सर्व क्षेत्रासाठी केला. बसवेश्वरांच्या दृष्टिने ही लोकशाही मुल्ये सर्वव्यापी व सर्वस्पर्शी आहेत. बसवेश्वरांनी स्वातंत्र्य, समाता, बंधुतेस जीवनाचे आदर्श मानले. हा कोणाचा हा कोणाचा, हा कोणाचा असे मज न म्हणवी देवा, हा आमुचा हा आमुचा हा आमुचा असे म्हणवी देवा या वचनातून बसवेश्वरांनी लोकशाही मुल्यविषयीचा आपला दृष्टिकोन स्पष्ट केला आहे.

स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या तत्वाच्या आधारावरच मानवी समाज व समतावादी नवसमाजाची निर्मिती केली. वचन साहित्यातून स्वातंत्र्य, समता व बंधुता इ.मूल्य व्यक्तीच्या सर्वांगिण उन्नतीसाठी आवश्यक असल्याचे प्रतिपादन केले. वैदिक धर्माचे तत्वज्ञान लोकशाही मुल्यांच्या कसोटीवर तपासले. न्याय म्हणजे स्वातंत्र्य, बंधुता व समानता असे स्पष्ट करुन धार्मिक तत्वज्ञानाचे मुल्यमापन व मांडणी या मुल्याच्या आधारावरच करावी अशी भुमिका बागेवाडी, कूडलसंगम, मंगळवेढा व कल्याण येथील वास्तव्यात घेतली. मानवाच्या सर्वांगिण विचाराचा आधार स्वातंत्र्य, समता, न्याय व बंधुता असावा अशी कृतिशील सुचना अनुभव मंटपातून केली. कायक वे कैलास व दासोह तत्वज्ञानातून अर्थव्यवस्थेला मानवतावादी नियोजनाचे तत्व लागू करण्याचा आग्रह धरला. आर्थिक परिवर्तन करताना अर्थव्यवस्थेला मुल्याधिष्ठित स्वरुप प्राप्त करुन दिले. राज्यसंस्था व नागरिकांनी समाजवादी धोरण राबवावे तसेच समाजवादी कार्यक्रम आखावा. बसवेश्वरांनी राजकीय, सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रात प्रजाप्रभुत्वाची व्यवस्था निर्माण केली. समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला त्याच्या हक्काच्या उपभोग योग्य पध्दतीने घेता यावा. खाजगी मालमत्तेच्या संग्रहामुळेच हक्काचे केंद्रीकरण घडते. खाजगी संपत्ती किंवा संपत्तीच्या केंद्रीकरणाचा विचार मानवाला मूल्यविरहीत वनवतो. विज्जल राजाच्या इच्छेनुसार महामंत्री पदाचा राजीनामा देण्यात आणि कल्याण नगरी सोडुन जाण्यात बसवेश्वरांची मुल्याधिष्ठित भुमिका स्पष्ट होते. समान न्याय व हक्क, व्यक्ति स्वातंत्र्याची जोपासना, सर्वांना समान संधी आणि भितीमुक्त मानवी जीवन व समाजाची निर्मिती करण्याच्या हेतूनेच अनुभवमंटपातून मार्गदर्शक तत्वाची आखणी केली.

एकंदरीत बसवेश्वरांच्या जीवनातील प्रत्येक घटनेत, लिखानात स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या लोकशाही मुल्यांचे महत्व आढळुन येते. सर्व मानवी संबंध या मुल्यांवर आधारित असावेत. १२ व्या शतकात महात्मा बसवेश्वरांनी आपल्या लिंगायत धर्माला स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय या सर्वकालिक तत्वाचे खरेखुरे अधिष्ठान प्राप्त करुन दिले आणि लिंगायत धर्माचा मानवतावादी दृष्टिकोन पक्का केला. आजच्या लोकशाहीला पोषक असे हे त्यांचे महान कार्य होते. त्यांची ही वैदिक तत्वे आज स्वतंत्र भारताच्या लोकशाहीत समाविष्ट झाली आहेत. त्यामुळे साऱ्या भारतीयांना

महात्मा बसवेश्वराचे स्मरण होणे अगदी स्वाभाविक आहे. शरण विराजदार यांच्या मते हिंदू समाजातील अस्पृश्यतेचा कलंक पुसला जावा यासाठी प्रयत्नशील असलेले बसवेश्वर हे आद्यसंत होते. पुरोगामी विचारसरणी हा त्यांच्या धार्मिक व सामाजिक क्रांतीचा कणा होता. समानता, स्वातंत्र्य आणि विश्वबंधुता या तत्वांचे बसवेश्वर हे मुर्तिमंत प्रतिक होते. महात्मा बसवेश्वरांच्या धर्म चिकित्सेतुन राजकीय, सामाजिक व आर्थिक व्यवस्थेतील मानवी मुल्यांचे प्रतिबिंब स्पष्ट होते. तसेच समाजकारण, राजकारण, अर्थकारण आणि विशेष म्हणजे मानवी वर्तनाला या लोकशाही मुल्यांचा आधार असावा असा बसवेश्वरांचा आग्रह होता.

स्वातंत्र्य :

स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या तत्वांना अखिल मानव जातीच्या कल्याणाचा स्पर्श आहे. लोकशाही मुल्यांची प्रस्थापना व्हावी म्हणून बसवेश्वर वचनातून म्हणतात सदाचार असे स्वर्ग, अनाचार वे नरक, अंतरंग बहिरंग शुध्दी हिच कूडलसंगमदेवास जाणण्याची खरी रीत होय. तत्कालीन सर्व प्रस्थापीत अभिजनवादी स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय या मुल्यांची उपेक्षा करीत होते. बसवेश्वरांच्या मते बहुजनाना गुलामगिरीच्या पाशातून मुक्त करून माणूस म्हणून जगण्याची समान संधी देणे आणि त्यास पुरक सामाजिक व राजकीय हक्कांची वचनातून मांडणी करणे पुरेसे नाही. तर त्या हक्काचा उपयोग कसा करावा याची क्षमता आणि संधी त्यांना असावी यावर अनुभवमंठप व इष्टलिंगाच्या माध्यमातून बसवेश्वरांनी भर दिला.

व्यक्ती विकासाच्या संधी प्रत्यक्ष उपलब्ध करून दिल्यासच स्वातंत्र्याचा फुलोरा फुलेल बसवेश्वरांच्या स्वातंत्र्यात समाजातील अभिजनांच्या विशेषाधिकारांना नाकारून शोषित, अस्पृश्य जनसमुहानी अंगी स्वातंत्र्य उपभोगण्याचे सामर्थ्य आहे. महात्मा बसवेश्वरांच्या वचनातून स्वातंत्र्यास पुरक असणाऱ्या मुलभूत हक्काचे चिंतन व्यक्त होते. बसवेश्वरांच्या मुलभूत हक्कांना पारंपारिकतेपेक्षा आधुनिक मुल्यांचा स्पर्श होता. राज्यसंस्थेने आणि त्या अंतर्गत काम करणाऱ्यांनी जनकल्याणाची धोरणे राबवावीत. ज्याुळे सर्वच मानवांना विशेषतः सामान्य माणसाला स्वातंत्र्याचा उपयोग येईल. आर्थिक समतेशिवाय स्वातंत्र्याची संकलपना वंचित राहते. कारण पोटापाण्याच्या विवंचनेत व माणूस म्हणून जगण्यासाठी धडपड करण्याच्या प्रकियेत तत्कालीन बहुजनांना आपल्या व्यक्ती स्वातंत्र्याबरोबर इतर सर्वच मुलभूत हक्कांचा त्याग करावा लागला. अशी परिस्थिती समाजातील कोणत्याच मानवावर येऊ नये म्हणून सर्वांनीच श्रम करून स्वावलंबी जीवन जगावे. समाजातील अंध अपंग, वृध्द व महिला पुरुष जे असहाय्य आहेत किंवा अत्यंत गरीब आहेत त्यांच्या पोटापाण्याची सोय करण्याची जबाबदारी राज्य व सामाजिक आर्थिक अभिजनांनी घ्यावी त्यासाठी दासोहाच्या तत्वज्ञानाचा अंगिकार करावा. बसवेश्वरांच्या समाजातील बहुजनांचा मुलभूत हक्काची खरी किंमत माहित आहे. कारण त्यांनाच त्यापासून दूर ठेवण्यात आले होते. व्यक्तीला आत्मोन्नतीची पुर्ण

Issue : IX, Vol. I

VRJFSPA

Half yearly
Research Journal

ISSN 2319-5843
Feb. 2016 To July 2016

20

मोकळीक देणे म्हणजे स्वातंत्र्य होय. स्वातंत्र्य संकल्पनेतस धोका राज्यसंस्थेच्या सत्तेमार्फतच होत असतो. राजकीय क्षेत्रात समता निर्माण करण्यासाठी प्रजाप्रभुत्वाची व्यवस्था असावी लागते. महात्मा बसवेश्वर तत्कालीन राजेशाही व सरंजामशाहीच्या व्यवस्थेकडे चिकित्सक दृष्टीने पाहतात आणि वचनातून तिच्या प्रत्यक्ष व्यवहाराची मिमांसा करताना राजेशाही व्यवस्थेचे समर्थन करणाऱ्या ब्राह्मण्यवाद्यांचा समाचार घेताना बसवेश्वर म्हणतात की, राजाने धर्म व्यवस्थेच्या म्हणजेच उच्चवर्णींच्या (पुरोहीत ब्राह्मण) आत्मस्तुतीच्या जाळ्यात न आडकता सेवकाच्या भुमिकेत राहून कार्य करावे. कारण राज्यकर्ता मालक बनून जनतेला जे स्वातंत्र्य उपभोगण्यास देईल ते स्वातंत्र्य उच्चभुच्या आत्मिक विकासाचे असते. धर्मशास्त्र व अर्थशास्त्राच्या चाव्या हातात असणाऱ्यांच्या उपयुक्ततेचे व कल्याणाचे असते. यावरून असे म्हणता येईल की महात्मा बसवेश्वर स्वातंत्र्य ही संकल्पना मर्यादित अर्थाने वापरत नव्हते. सामान्य जनतेचे रक्षण, शोषण व गुलामीपासून मुक्तता होवून माणूस म्हणून जगण्यास पोषक वातावरण मिळणे म्हणजे स्वातंत्र्य होय.

समता:

समता या मुल्यांच्या उल्लेख महात्मा बसवेश्वरांच्या वचनात अनेक ठिकाणी आढळून येतो. वैदिक समाजव्यवस्थेच्या चतुर्वर्णव्यवस्था, जातीव्यवस्था हा त्यांना समता आणि स्वातंत्र्यांच्या स्थापनेतील मुख्य अडथळा वाटतो. त्यामुळेच वर्ण व जातीच्या निर्मिती अशी झाली या विषयीचे चिंतन त्यांनी खालील वचनातून केले विठाळ विना पिंडास नये आश्रय जलबिंदुचा एकच व्यवहार अशा, अमिषा, रोष, हर्ष, विषयी आदी सर्वांना एकच काय वाचून-काय ऐकून काय फल ? काय त्याचे सार ? आधार ते कोणते कुलीन म्हणण्यास ? सप्तधातू सम पिंडम् समयोनि समुभदवम् । आत्मजीव समायुक्तम् वर्णानाम किम् प्रयोजनम् ॥ लोहार झाले लोखंड तपवून धाबी झाले अपडे धूवून कोष्टी झाले कापड विणून, ब्राम्हण झाले वेद वाचून, कानातून जन्मले या जगी कोण ? या कारण कुडलसंगमदेवा, लिंगस्थल मर्म जाणलेलाच कुलीन या वचनात बसवेश्वरांनी सर्व मानवजातीच्या जन्माची रीत एकच, जन्मानंतरच्या सर्वांच्या शारिरीक व मानसिक हालाचाली एकाच प्रकारच्या असताना, वर्णव्यवस्थेला अर्थ नाही. जातीयतेची निर्मिती व्यससायाच्या आधारे झाली. वर्ण व जन्माच्या आधारे नाही. ब्राह्मणापासून शुद्रापर्यंत भवी असलेले सर्वजण मी एकच समजतो यातून बसवेश्वरांनी मानवाचे मानवत्व मान्य करणारा आणि नाकारणारा हे दोनच वर्ग समाजात आहेत. अशी गुणवाचक समतानिहाय समाज विभागणी केली. जातीव्यवस्थेमुळे तत्कालीन भारतीय समाज विस्कळीत झाला होता. वैदिक समाजव्यवस्थेचा विषमाधिष्ठित व्यवहार आणि त्याला मान्यता देणारे विषमतामुलक वैदिक तत्त्वज्ञान त्याच्यावर वचन साहित्यातून प्रकाश टाकणारे पुरोगमी चिंतन बसवेश्वरांनी केले. उपनयन संसकारास विरोध ही कृती स्त्री पुरुषांच्या समान धार्मिक हक्कांचा लढा आहे. समाज व राज्यव्यवस्थेत सर्वांना समान हक्क, प्रतिष्ठा व दर्जा असावा. व्यक्तिचे मोजमाप

माणूस म्हणून व्हावे. पद व प्रतिष्ठेच्या साहयाने होवू नये. सर्वांना समान वागवावे. उदा. बसवेश्वरांनी चोरी करण्यास आलेल्या चिक्क्या मारेकऱ्यांस, गाई किंवा पत्नीचे दागीने चोरणाऱ्या चोरास आणि विज्जल दरबारातील मधुवरस, नारायण कमीत या सर्वांना समान दिली. समतेचे तत्व वादग्रस्त आहे. संपूर्ण समता शक्य नाही असे समतेच्या तत्वज्ञानाविषयी म्हटले जाते. पण बसवेश्वरांनी १२ व्या शतकात मांडलेल्या परस्त्री व परधन नरकासमान, अंतरंग बहिरंग शुध्दता सदाचार वे स्वर्ग, अनाचार वे नरक, कनिष्ठ जातीत जरी जन्मला विचार त्यांचा चांगला तर त्याचा संग करावा. कायक वे कैलास, दासोह, एकदेवोपासना, देह हेच देवालय, दया हेच धर्माचे मुळ, धनाचा विनीयोग सत्कार्यासाठी इ. तत्वाचा वापर केला. तर समतेचे तत्व समाजात रुजू शकते. समतेच्या तत्वांसाठी बसवेश्वरांनी अहिंसात्मक व विवेकवादी सारखेपणाचा आग्रह धरला. त्यामुळेच कल्याण नगरीत १८ पगड जातीतील बहुजन समाज गुण्यागोविंदाने जीवन जगत होता. पृथ्वीवरील समतेचा स्वर्ग १२ व्या शतकात कल्याणनगरीत अवतरला समतेचे तत्वज्ञान बसवेश्वरांच्या हृदयस्थानी विराजमान होते. बसवेश्वर म्हणतात. डोहार तो कक्क्या असे पितृस्थानी । पितामह मानी मोची चनयासी । तसेच मादार चन्न्या के दास का पुत्र डोर कक्क्या की दासी पुत्री, दोनो काम करणे खेत गये वहाँ दोनो ने संभोग कया और इससे मेरा जन्म हुआ ।

या वचनातून अस्पृश्याच्या पोटी माझा जन्म झाला, सांगून अस्पृश्य व माझ्यात काहीच फरक नाही. कारण ते ही माणूस मी ही माणूस दोघांचाही जन्म संभोगातूनच हातो. त्यामुळे मला तुमच्या पेशावेगळा मानून मला दूर करू नका अशी आळवणी कूडसलसंगमदेवास साक्षी मानून करतात. समतेच्या कृतीशील उपक्रमाचा शेवट चांभार हरळयाच्या पुत्र ब्राह्मण मधुवरसाची कन्या यांचा आंतरजातीय विवाह घडवून केला.

बंधुता :

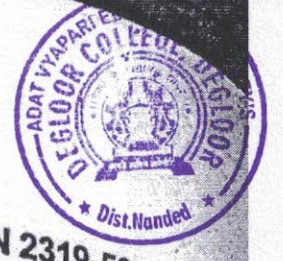
स्वातंत्र्य, समता यांच्यापेक्षा बसवेश्वरांना बंधुता महत्वाची वाटते. बंधुतेच्या भावनेचा स्वीकार सर्व मानवांनी केल्यास स्वातंत्र्य व समतेवर होणारे हल्ले आपोआप दूर होतात. असा बसवेश्वरांचा विश्वास होता. त्यामुळे बसवेश्वरांनी धर्माची व्याख्या दया हेच धर्माचे मुळ आहे अशी केली. आपल्या सभोवतालच्या मानव प्राणीमात्रां बदलचे दयावादी प्रेम, स्वातंत्र्य व समतेच्या विरुद्धच्या हत्याविरुद्धची खरी हमी आहे. बसवेश्वरांनी बंधुतेचा भाव निर्माण व्हावा म्हणून करू नका चोरी करू नका हत्या खोटे बोलू नका कोणवर रागवू नका कोणचा अनांदर करू नका आत्मप्रशंसा करू नका दुसऱ्याची निंदा करू नका हिच अंतरंग शुध्दी आहे हिच कुडलसंगमदेवतास प्रसन्न करून घेणारी रीत आहे. या वचनातून सामाजिक बांधिलकी व सलोखा वाढविण्यासाठी वरील सप्तसुत्रीचा स्वीकार आचार व विचारात करावा असे सांगितले आहे. अहिंसात्मक जीवन बंधुता प्राप्तीची पहिली अट आहे. असे बसवेश्वरांना वाटते. बंधुतेमुळे समाजात संवाद सहकार्य आणि

Issue : IX, Vol. I

VRJFSPA

Half yearly
Research Journal

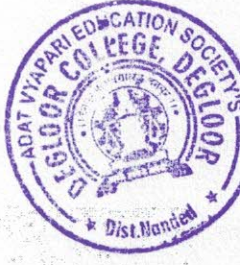

ISSN 2319-5843
Feb. 2016 To July 2016

22

सहजीवन यांना वाव मिळतो. समाज सकारात्मक विकासाच्या दिशेने गतीक्षम बनतो. बंधुतावादी समाजाचे उद्दिष्ट एकच असते. बंधुतेच्या यशस्वितेसाठी समाजात भावनिक एकात्मता असावी बंधुभावामुळे समाज आंतरीक उर्मीतून एकत्र येतो. बसवेश्वरांनी मंगळवेढा कल्याण येथील प्रशासकीय कारकीर्दीत समाजात परस्पराबद्दलचा आदर, आपलेपणा आणि प्रेम म्हणजेच बंधुभाव या भवना विकसीत केल्या. बंधुतेस मानवाच्या नैसर्गिक स्थायीभाव मानले. सर्वजण आपल्यासारखे माणूस आहेत. माणूस म्हणून मला ज्या इच्छा, भावना, गरजा, संवेदना आहेत. तशाच त्या इतरही मानवांच्या असतात. हा भाव कायक, दासोहाच्या माध्यमातून कल्याणनगरीतील जनतेत निर्माण केला. त्यामुळेच प्रस्थापित व्यवस्थेचा भाग असणाऱ्यांचा बसवेश्वरांच्या सर्व शरणांनी गौरव केला. अनुभव मंटपात आलेल्या अक्कमहादेवीस माते समान मानले. अस्पृश्य असणाऱ्या न्हावी हडपद अप्पणास सचिव म्हणून नेमले. चांभार हरळय्यास नम्रतापूर्वक झुकून शरणू शरणार्थ असे दोनदा अभिवादन केले. आपल्यासाठी कातडयाची पादत्राणे बनविणाऱ्या चांभार हरळय्याची पादत्राणे डोक्यावर ठेवून संपूर्ण कल्याणनगरीस प्रदक्षिणा घातली. नागीदेव कांबळीच्या घरी भोजन घेतले. बसवेश्वरांनी मानवजातीच्या शारिरीक, मानसिक व बौद्धिक शक्तीचा उपयोग सामूहिकपणे करावयाचा असले तर गावकूसा बाहेर राहणाऱ्यांना आपलंसं वाटेल असे वागणे समाजघुरीणांचे कर्तव्य आहे असे निक्षून मांगितले. सहभावनेच्या प्रेरणेतून समाज एकरस होतो. एकरस होण्याच्या प्रक्रियेत परोपकाराच्या भावनेपेक्षा व्यक्तिप्रतिष्ठेची भावना होती. बसवेश्वरांच्या बंधुतेच्या तत्वामागे न्याय, हक्काच्या पुर्ततेचा आग्रह आहे. कायक वे कैलासच्या माध्यमातून सर्वांनी शारिरीक श्रम करून स्वावलंबी जीवन जगावे हा विचार मांडून ऐतखाऊ वर्ग, कष्टकरी वर्गात बंधुतेचा भाव निर्माण केला. दासोहाचा विचार समाजातील श्रीमंत वर्गात गरीब, वंचित, असहाय्य लोकांच्या कल्याणाविषयी प्रेम व हिताचा विचार निर्माण करतो. दासोह श्रीमंत व गरीब ही दरी नष्ट करून मानवा मानवात प्रेम, सहकार्य, सहजीवन, सदाचार या सद्गुणांची निर्मिती करतो. स्वातंत्र्य, समता व बंधुता या सामाजिक मुल्यांविषयी निव्वळ तात्वीक चर्चा करणे बसवेश्वरांचा हेतू नव्हता. तसेच या सामाजिक मुल्यांचा अंगीकार स्वतःच्या सामाजिक, राजकीय, कौटुंबिक जीवनात करून ही मुल्ये समाजात रुजतील हे बसवेश्वरांना पटत नव्हते. बसवेश्वरांनी स्वातंत्र्य, समता व बंधुता या सामाजिक मुल्यांना समाजाभिमुख बनविण्यासाठी पंचाचार व अष्टावरणाच्या मार्गावर चालणारे ७७० शरण अनुभवमंटपातून निर्माण केले. यातच बसवेश्वरांचे मोठेपण व श्रेष्ठत्व आहे. बसवेश्वरां व्यतिरिक्त इतर कोणत्याही समाजसुधारकाला जिवंतपणी आपल्या तत्वज्ञानावर चालणारा एवढा मोठा कृतीशील समुदाय निर्माण करता आला असावा असे म्हटले तर वावगे ठरणार नाही. सामाजिक मुल्याधिष्ठित समाज निर्मितीच्या कार्यात ७७० शरण व १,९६,००० जंगमांनी बसवेश्वरांना मोलाचे सहकार्य केले. बसवेश्वरांच्या कार्याची यशस्वीता या ७७० शरणावरच अवलंबून आहे. असे म्हटले तर चकीचे होत

Issue : IX, Vol. I

VRJFSPA

Half yearly
Research Journal

ISSN 2319-5843

Feb. 2016 To July 2016

23

नाही. ७७० शरणांपैकी ७० महिला होत्या. ज्या नित्यनियमाने सत्य, शुद्ध व प्रामाणिक कायक करून अनुभव मंटपात सामाजिक, राजकीय प्रश्न व मानवाच्या वर्तनाविषयी चिंतन करत. एक-एक शरण महात्मा गौतम बुद्धांचा भिक्षु व महात्म गांधींच्या सत्याग्रही समान होता. भारतीय समाजात मुल्याधिष्ठित व्यवस्था निर्माण करण्यासाठी जातीव्यवस्था मोडली पाहिजे आणि जातिव्यवस्थेच्या उच्चाटनासाठी चतुर्वर्ण व्यवस्था नष्ट केली पाहिजे असे प्रतिपादन बसवेश्वर करतात.

स्वातंत्र्य समता, बंधुता, न्याय अहिंसा, दया, नैतिकता व मानवता मुल्यांना जीवनाचा अविभाज्य भाग माननारा एक जाती व वर्णविरिहीत गुण व कर्मावर आधारित समताधिष्ठित समाज निर्माण करण्यात बसवेश्वरांना १२ व्या शतकात यश आले. त्यामुळे स्वातंत्र्य, समता व बंधुता ही फ्रेंच राज्यक्रांती व पश्चिमात्य तत्वज्ञानाच्या उदरातून जन्मास आलेली मुल्ये आहेत हा इतिहास भारतीयांनी आळवण्याऐवजी बसवेश्वरांच्या १२ व्या शतकालीन स्वातंत्र्य, समजा, व बंधुतेच्या यशस्वीतेसाठी जगण्याचा व इतरांसाठी जगण्याचा संघर्ष अभ्यासावा एवढेच शेवटी म्हणावे वाटते

संदर्भ सूची

१. समाजसुधारक महात्मा बसवेश्वर - डॉ.अशोक मेनकुदळे.
२. Basweshwar & his Times - Dr.P.B.Desai
३. युग प्रवर्तक महात्मा बसवेश्वर - प्रा.भिमराव पाटील
४. परिवर्तनाचा महामेरु महात्मा बसवेश्वर - डॉ.सच्चिदानंद बिचेवार
५. बसव पथ.

Dr. Anil Chidrawar
I/C Principal
A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist. Nanded